

ZÁHADA HLAVOLAMU JAROSLAVA FOGLEARA

V časopise Tvar byla v dubnu 1999 otištěna panelová diskuse čtyř účastníků o Foglarově trilogii Záhada hlavolamu, Stínadla se bouří a Tajemství Velkého Vonta. Stanislav Komárek, který je v záhlaví uveden jako filozof a přírodovědec, hned na začátku diskuse kategoricky prohlásil: „Pro čtenáře, který už komplexnost světa nahlédl, se budou nutně Rychlé šípy jevit jako schematické.“ Schematický ráz měla spíše zmíněná diskuse, neboť její účastníci se rozdělili do dvou nesouladných a nesmířitelných táborů. Bylo to v diskusi tak jako v chlapeckém světě Rychlých šípů. Kategoricky zamítavé stanovisko zaujali Lubor Kasal a zmíněný Stanislav Komárek, z jehož monologů pro charakter diskusních postav uvádím ještě tyto výrocky: „Foglarovy knihy pro mne symbolizují kýč...“; Jaroslav Foglar je unikátní spisovatel tím, že si podtržel psychologickou strukturu čtrnáctiletého chlapce a potom nabyl schopnosti být velmi průměrného dospělého stylisy.“

Lubor Kasal oponuje na začátku polemiky básníku Petru Hruškovi, mimo jiné mu říká: „Ty mluvíš o dávném čtenářském zážitku, já bych naopak byl rád, kdyby se mluvilo o tom, co všechno v textu skutečně je...“¹ Následující řádky chtějí ukázat, co ve Foglarově textu skutečně je. Pro větší názornost se ve svém výkladu zaměřím zejména na první svazek trilogie, na Záhadu hlavolamu (1941).

Hlavními postavami románů je pět členů Rychlých šípů. Vstupní díl trilogie založil tedy Foglar na skupinové konfiguraci. Klub, skupina, sdružení je jádrem převažné většiny Foglarových próz (výjimku tvoří pouze román Když duben přichází, jehož jádrem je školní třída). Nejznámější a nejpobulárnější Foglarovou skupinou jsou uvedené Rychlé šípy, které se z komiksové podoby otiskované v Mladém hlasateli pře-

¹ Všechny citace z besedy Odkud a kam letí Rychlé šípy?, Tvar 10, 1999, č. 8, s. 1, 8-9.

nesly i do literatury. Poprvé se tak stalo v románě Záhada hlavolamu, jenž v dalších letech dostal dvě výše zmíněná pokračování. V roce 1990 dal autor této trilogii souhrnný název Dobrodružství v temných uličkách.

Skupina Rychlých šípů je ovšem konfigurací toliko dílčí, neboť i ona je v rámci Druhé strany vymezována, a to zcela jednoznačně, průběžnou konfrontací s Bratrstvem kočičí pracky a s partou z Dvorců. Nad touto konfigurací pak v příběhu vládne konfigurace nejobecnější, jež je dána vztahem a napětím mezi Druhou stranou a Stínadly, kde Druhou stranu reprezentují převážně Rychlé šípy a Stínadla společně s Vontů.

Pětice Rychlých šípů je ve Foglarově knize součástí stavebního principu, jímž je princip pentadický, založený na čísle pět. Tento numerický princip má v románě nejružnější podoby, jednou z nich je pátá hodina odpolední, která se v textu několikrát objevuje. Během ní se scházejí Rychlé šípy ve své klubovně (časová výzva je vyslovena v 1. a 22. kapitole), v tutéž hodinu se koná Velká rada Vontů (35. kap.). O páté hodině odpolední začíná poslze v kostele svatého Jakuba boj o Velké Vontství (44. kap.). K temporálním pentádám by ještě patřila skutečnost, že nový Velký Vont je po dobu vyhlásování výsledku volby uvnitř kostela sám celkem pět minut (44. kap.).

K dalším pentádám patří např. tyto: Rychlé šípy pravidelně rozeplí svůj a roznašší pět strejných oběžníků, které směřují do pěti různých stran celé čtvrti (3. kap.); po Jarkově výkladu posledních chvil Jana Tleskače Mirek škrtně ve svém zápisníku posledních pět bodů, jejichž záhadu Jarka svým výkladem osvětlil (38. kap.); dvě kapitoly Záhady hlavolamu mají v názvu číslo pět – kapitola 14. Schází pátý špendlík a kapitola 34. Muž u domu číslo pět.

Nejzávažnější pentádou vedle pětice příslušníků Rychlých šípů je však pět výprav, které tato skupina podnikne do Stínadel.

V románě se vyskytují i násobky čísla pět – Mirek např. sepíše seznám nevysvětlených událostí, jenž sestává z deseti bodů (32. kap.). V druhém dílu trilogie, v próze Stínadla se bouří, mnohé z těchto pentád pokračují. Tak např. pátá hodina odpolední se v ní objevuje zcela běžně. Rovněž se zde vyskytuje seznam o deseti bodech; v ka-

pitole Podivná výstřaha sepiši Rychlé šipy seznam záhad, který má devět bodů; Rychlonožka k tomu okamžitě dodá: „Devět záhad. Nelíbí se mi takové nerovné číslo! Nešla by tam vymyslet ještě nějaká desátá?“ Ještě v téže kapitole k tému devíti přibude záhada desátá. Nenalou roli v druhém svazku trilogie pak hraje pětiboký kámen v dlažbě Červených schodů, pod nímž je ukryta původní vontská kronika.

Tajemnost a záhadnost Foglarova příběhu jsou dále umocněny tím, že každá z hlavních skupin má své posvátné místo. Pro Rychlé šipy je posvátným místem Šmejkalova ohrada, neboť právě v ní byly položeny základy klubu (viz kapitolu Na posvátném místě). Pro Vonty je naopak posvátným místem zrušený kostel svatého Jakuba (Losna Rychlým šípům: „Proto, že jste mně pomohli, nemůžete ještě očekávat, že vám promíne vniknutí do Stínadel a do jejich posvátného místa“).² Větší společenství má důstojnější a impozantnější posvátné místo než pětčlenná skupinka (v té době dokonce čtyřčlenná). Mezi oběma místy platí vztah záporného paralelismu, spočívající v tom, že v jednom případě odposlouchávají Rychlé šipy Vonty, zatímco v druhém případě Bratrstvo kocičí pracky odposlouchává je.

Mezi oběma posvátnými místy je v románu kontrastní vztah, neboť kostel Vontů představuje uzavřený prostor, kdežto ohrada Rychlých šípů prostor sice ohraničený, ale volný, otevřený. Kontrast mezi oběma prostory odpovídá kontrastu mezi stínadelskými Vonty a Rychlými šipy. Rozdíl mezi oběma posvátnými místy se promítá i do syžetové výstavby románu – Šmejkalova ohrada se v románovém ději objeví pouze jednou, kdežto svatojakubský kostel sehrává v Záhadě hlavolamu střední roli.

S posvátným místem souvisí i pronášení zařítkávdla – dojde k tomu tehdy, když Jindra v tichu Hřbitovní chodby, vedoucí z kostela svatého Jakuba, odříkává Losnovi Tleskačův návod, jak dostat ježka z klece (44. kap.). Tento návod ostratně zapsal Jan Tleskač krátce před svou smrtí právě v těchto místech, tj. v svatojakubském kostele. Je to další případ spojování dávného s přítomným (dávným aktem bylo např. už založení klubu v Šmejkalově ohradě).

² Cituji ze sedmého vydání – J. Foglar, Záhada hlavolamu, Praha, Olympia 1997.

Kostel svatého Jakuba je sice zrušený kostel, přesto se v něm však konají obřady, které svou důstojností a zaběhaným rituálem připomínají církevní obřad. Kostel Foglar líčí jako tajemné místo, jež je při zasédání Vontské rady umocněno magickými tvary kruhu a půlkruhu: „Lampiónů, které se přestaly pohybovat tmou, protože byly připevněné tu na sloup, jinde na nějaký výčnělek ve zdi, nebo i postavené jen na zem, pommelu přibývalo a s nimi záje. Byly seřazovány do jakéhosi kruhu a vřaly kouzelně barevné světlo na řadu stůlů či něčeho podobného, postavených vedle sebe v půlkruhu. Uprostřed proti půlkruhu pak byl jeden stolek menší, u něhož po jedné straně sedátka byl lampión zelený, na druhé červený.“

Uzavřený chrámový prostor zahrnuje nejen různá tajemství, ale také mnohá nebezpečí – Rychlé šipy se ocitají na zakázaném území a v průběhu děje zůstává otázkou, zda se jim podaří toto území bez prozrazení a úhony opustit.

Chrámový prostor je v románu důležitý zejména proto, že se v něm odehrávají základní děje – v něm se řeší a „rozřeší“ záhada hlavolamu. Rozřešení této záhady je ovšem pouze konečný následek – následek iniciačního procesu, který v uzavřeném chrámovém prostoru probíhá. Iniciací je v tomto případě volba Velkého Vonta.

Romantický příběh si mimo jiné žádá romantickou rekvizitu, již v románu představuje záhadný hlavolam. Nejprve jdou o něm pouhé zvěsti, pak se objeví nákras ježka v kleci na zdi, potom přijdou zmínky v Tleskačově deníku a teprve v závěru románu se hlavolam, žel jen na krátkou dobu, objeví ve skutečnosti. Rekvizita, která je vyslovena na přímno v titulu románu, se na dějové scéně ocitne v podstatě jen na okamžik, nepochybně také proto, že je to rekvizita záhadná. Po tomto zjevení se ztratí, nikoli navždy, jak se hrdinové domnívají, poněvadž se znovu objeví v druhém svazku trilogie.

Druhou rekvizitou je sám Tleskačův deník, jehož obsah přispívá nejen k objasnění osudu svého pisatele, ale také k vysvětlení „záhady hlavolamu“, která se vztahuje jak k minulému, tak k přítomnému příběhu. I on je romantickou rekvizitou. V próze Stínadla se bouří je obdobnou rekvizitou původní kronika Vontů, kterou Rychlé šipy vykopou na Červených schodech.

Jakousi rekvizitu vzdáleně připomíná i časopis Rychlých šípů Tamtam, který dostává v románovém ději zprostředkovavací funkci – zprostředkovává informace o hlavolamu a o dění ve Stínadlech. Časopis Rychlých šípů není tedy rekvizitou v pravém slova smyslu, ale závažným pomocným, prostředkujícím činitelem.

Obě romantické rekvizity plně odpovídají atmosféře Foglarových próz a literatuře pro mládež vůbec, neboť jsou doprovázeny tajemstvím a stupňovaným napětím.

V Záhadě hlavolamu významnou roli hraje i čas, zejména časová paralela mezi současným a dávným příběhem. Současný příběh probíhá na podzim: „Den zmlítal v šedých závojích soumraku. Vítr hučel své podzimní zpěvy a zaháněl lidi z ulic do příbytků.“ Dávný Tleskačův příběh se pak odehrává v září a říjnu – poslední záznam v jeho deníku je ze soboty 21. října. Oba příběhy se uzavírají ve stejnou dobu – na sklonku podzimu. Jan Tleskač na konci svého deníku píše: „Pořád teď přiší, je brzo tma a zkrátka přijde sníh.“ V závěru příběhu Rychlých šípů pak stojí: „Brzy po závěrečných událostech napadl sníh a bílé sporty rozplyly mysl všech účastníků toho podivného příběhu dokonce.“

Paralela je nejen v časové souběžnosti příběhů, ale také v jejich vyústění – minulý příběh skončí Tleskačovou smrtí, přítomný pak smrtí Mažňáka staršího, který zavínil Tleskačův konec.

Závěr románu je navíc zvýrazněn Rychlonozkovou promluvou, která končí explicitem vysloveně finálním. Rychlonozkova poslední věta zní: „A tím slavnostně, stručně a skromně tedy konečně končím!“ Dvojící shodných výrazů *konečně končím* je finální efekt zdvojnásoben. Částečně k tomuto zdůraznění přispívá i předchozí trojčlenná aliterační řada *slavnostně, stručně a skromně*.

Foglarova Záhada hlavolamu vznikala přibližně ve stejné době jako Poláčkovo. Bylo nás pět. Obě prózy jsou navzájem spjaty především shodným počtem hlavních hrdinů. Srovnáním obou děl se na prvním poláčkovském sympóziu v Rychnově nad Kněžnou zabýval Martin Hybler, který kupř. o jejich prostoru řekl: „Jde v obou případech o členění na naše, známé, domovské, transparentní a jinaké, cizí, neznámé, fantastické, jež se pravděpodobně opírá o lateraltitu lidského těla.“³ V porov-

návání obou próz dopadá však Foglar u Hyblera jako chudý příbuzný. Poláčkův prostor se mu jeví jako smyslově bohatý, oživený a konkrétní, kdežto Foglarův představuje pravý opak: „U Foglara naopak jde o prostor vyprázdněný, řídký, schematizující a geometrizující.“⁴ Pomíne-li skutečnost, že M. Hybler pojímá kategorii prostoru daleko širěji a obecněji, než jsme ji v předchozích řádcích pojímali my, pak Foglarův prostor – a nejen on, neboť jde o celý jeho příběh – není řídký ani vyprázdněný, poněvadž autor jej dovede zaplnit stěžejními nezbytnostmi dětské literatury – záhadou a tajemstvím, z nichž jedno vrší za druhým. A navíc dovede svůj románový příběh sepnout stěžejními strukturními principy a postupy, jež bezprostředně váže na sebe, neboť jeho skupinová konfigurace se úzce pojí s pentadickým principem a posvátné místo s prostorem. Sepětí a součinnost těchto prostředků a přispívá k účinnosti románového textu na čtenáře. A to nejen na čtenáře dětského.

³ M. Hybler, K symbolismu pětice v literatuře: srovnání Poláčka a Foglara, in: Práci vítají jítro zpěvem, poddůstojníci i vaním, Praha – Rychnov n. Kn., Klub Obratník, Městský úřad 1992, s. 111.

⁴ Ibidem. – Daleko shovívavěji se dívá M. Hybler na Foglarovu tvorbu ve stati Preadolescentní mentalita, Host 15, 1999, č. 6, s. 42–45.

František Všeňka
KROKY KALLOPÉ

O kompoziční poetice české prózy
čtyřicátých let 20. století

Redakce Petr Pustoryl

Obálka a grafická úprava Petr Palarčík

Na obálce je reprodukován obraz Schodiště

Zdeňka Rykra a jeho ilustrace ke knize

M. Součkové *Mluvící pásmo*, na frontispisu

a na s. 8 obrazy Rytíř, žena a smrt

a Rytíř a dáma téhož autora

Vydalo nakladatelství Votobia

v Olomouci roku 2003

ISBN 80-7198-549-X

Nakladatelství Votobia

P. O. Box 214, 771 00 Olomouc

e-mail: votobia@relecom.cz